

Treball Fi de Grau:

ELS GUERRERS DE LA FONA

Autor: Guillem Serra de la Creu Ventayol

Niub:14011896

Tutor : Ignasi Garcés

Bloc Temàtic: Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia

Universitat de Barcelona

Curs 2013/14

Resum: Aquest estudi té com a objectiu l'anàlisi de l'actuació dels foners balears com a soldats mercenaris afora de les Illes. El punt de partida són les descripcions aportades pels autors clàssics, després prosseguim amb els plantejaments d'estudiosos moderns, en algun cas monogràfiques com és el treball de J. Nadal Canyelles. Els foners eren especialistes que per lluitar utilitzaven, com a arma principal, un joc de fones, i que es llogaven tant a cartaginesos com a romans. La finalitat serà comprovar la magnitud del fenomen dels foners com a guerrers i si foren realment importants en les lluites en que varen participar.

Paraules clau: foner, soldats, cartaginesos, romans

Abstract: In this project I focus my study to analyse the conduct of the Balearic sling shooter as mercenary soldiers outside the islands: This project is based with descriptions from Classic Authors, as well as the point of view from actual authors , as J. Nadal Canyelles monographic. The sling shooter were experts who used their slingshot to fight and worked for money with Carthaginian and Romans. The main porpoise of this project is to analyse the magnitude scale from sling shooter as soldiers and to know if they were and participated in important Fights and wars.

Key words: sling shooter, soldiers, Carthaginian, Romans

ÍNDIX

	Pàgines
1. INTRODUCCIÓ	2 - 4
2. METODOLOGIA	5 - 7
3. CONTEXT HISTÒRIC	
3.1. L'APARICIÓ DE LA FONA	8 - 9
3.2. ORIGENS I EVOLUCIÓ DEL MÓN TALAIÒTIC	10 - 12
3.3. ELS FONERS ES CONVERTEIXEN EN GUERRERS	13 - 15
4. CONTRASTACIÓ DE LES FONTS LITERÀRIES	
4.1. ELS GRECS I ELS BALEARS	16 - 18
4.2. ELS BALEARS FORA DE LES ILLES	19 -25
4.3. LA CONQUESTA ROMANA DE LES BALEARS I LA RELACIÓ AMB ELS ROMANS	26-29
5. CONCLUSIONS	30 - 31
6. BIBLIOGRAFIA	32 - 34
7. ANNEXOS	i-vi

1. INTRODUCCIÓ

Les Illes Balears són unes illes ubicades a la part occidental de la Mediterrània, de gran situació estratègica i que al llarg de la història han estat objecte de continuades invasions per part dels diferents pobles dominadors; púnics, romans, bizantins, àrabs, catalans... però el cert també és que han estat unes illes que sempre han intentat conservar les seves arrels, per molt llunyanes que siguin, i per això, el nostre objecte d'estudi, dit en un sentit ampli de la paraula, serà una d'aquestes arrels llunyanes, però això ho comentarem una mica endavant.

Quan es va proposar com a darrera assignatura fer un treball, vaig tenir clar que el faria de qualque tema relacionat amb les Illes, ja que jo sóc autòcton d'allà i em sento molt identificat amb les meves arrels.

No tenia clar quin tema escollir fins que un dia vaig veure un reportatge a la televisió balear damunt el llançament de fona¹, i se'm va ocórrer de fer el treball en relació a aquesta figura mítica, de la qual tant els historiadors grecs com els romans ja en parlaven en tantes ocasions del seu característic art de lluita, tant demandat per estats antics que reclutaven mercenaris, els foners.

Un altre motiu per el qual em va inspirar una mica endinsar-me dins aquest projecte fou la història de David contra Goliat, en la qual el petit pastor, tan sols amb la seva fona i una pedra, va guanyar al gegant filisteu, tot això es mostra a La Bíblia tot i que no té gaire a veure amb el nostre objecte d'estudi, és ben il·lustratiu de la importància d'aquesta arma dins el combat a l'Antiguitat.

La finalitat d'aquest treball serà analitzar la figura del foner com a guerrer, principalment basant-nos en els textos dels diferents autors clàssics que parlen sobre la matèria, com Estrabó, Diodor, i un seguit més d'autors que donen una certa visió, tant mítica com real, d'aquest mercenari, ja que, bàsicament era això, un mercenari que es venia al qui millor pagava, i que va ser de gran efectivitat tant a l'exèrcit cartaginès com, posteriorment, a l'exèrcit romà.

¹ La fona, és una eina feta de corda o de pell que permet llançar objectes a llarga distància. Pot ser emprada com a material de caça o bé com arma. El foner és aquell que utilitza la fona, el terme es sol utilitzar per a referir-se als guerrers que lluitaven amb la fona. Veure Annex 1 i 2.

També analitzarem com ha estat tractat historiogràficament i com es veu el seu paper actualment per part d'alguns estudiosos, principalment per autors que han dedicat treballs monogràfics com Joan Nadal Canyelles². (1999).

En el desenvolupament, ens farem un seguit de preguntes; com quina importància van tenir dins la batalla o si, simplement han estat objecte de mitificació i la seva participació va ser bastant discreta. Tenien aquest caràcter bel·licós que se'ls suposa o eren un poble pacífic que fou obligat a lluitar al servei d'imperis més poderosos? Es van assentar pacíficament on van lluitar o posteriorment van crear problemes al seu voltant? Aquestes i altres preguntes ens serviran també per esbrinar i profunditzar una mica més qui van ser els foners i la seva importància real dins la batalla.

Per tal de esbrinar la finalitat del treball veurem les diverses etapes que es van produir en l'evolució dels foners, el cert es que hi ha més documentació de les seves actuacions fora de les Illes, com a mercenaris, que no pas dins de les mateixes, per això veurem més intensament la seva actuació tant a les guerres de Sicília com a les guerres púniques, això sí, al servei d'exèrcits diferents, cosa que ens demostra i sense entrar-hi gaire més, que eren el que se'ls pressuposa, uns mercenaris.

No tenim restes arqueològiques directes per contrastar els fets³, per tant ens basarem en les fonts literàries, tot i que cal remarcar que aquestes fonts eren escrites des de la distància cultural i temporal, degut a això no podrem saber mai és com es veien a ells mateixos, tan sols com els veien els altres, i com això ha influït en la visió que nosaltres tenim en l'actualitat.

Hem de remarcar que la fona és una de les armes més senzilles de fer i de les qual no es necessita massa preparació; però, al contrari és una arma que esdevé molt difícil d'emprar i que necessita de gran destresa per arribar a dominar-la, per això és una arma que es posava en les mans dels petits, perquè en la seva edat adulta ja la dominessin. Però aquest i d'altre aspectes els veurem amb profunditat una mica més endavant.

² Joan Nadal Cañellas (Palma, 1934) és un jesuïta, especialista en estudis bizantins. L'any 1976 fundà a Atenes l'Institut Cultural Reina Sofia que dirigí fins el 1987. És autor de moltes publicacions científiques i edicions crítiques de temes d'història i filologia medieval i bizantina. Cal destacar també el seu estudi sobre els foners balears.

³ - No incloem l'estudi de projectils de plom trobats a Hispània durant la república romana perquè no tenim la certesa que siguin relacionables amb baleàrics.

A continuació, exposem la metodologia i els recursos que hem emprat per fer el treball i les dificultats que hem trobat dins les fonts i les limitacions de les mateixes, ja que aquest no és un tema tant estudiat com pogués semblar, degut probablement a la manca precisament de fonts primàries i també secundàries, però això ho veurem a continuació.

2. METODOLOGIA

El primer que hem de tenir clar es que no és un tema excessivament estudiat, sinó més aviat és una qüestió en la qual no s'ha profunditzat gaire, això pot ser per diferents raons, una de les principals és la manca de material arqueològic, per tant el nostre centre de l'estudi es dedica exclusivament en fonts primàries escrites, provinents directament dels autors clàssics d'altre banda les fonts secundàries tampoc ens ajuden massa a l'hora de fer aquest estat de qüestió, degut a que hi ha hagut molts pocs estudiosos que s'hagin interessat per aquest tema en concret.

Un altre factor que hem de tenir en compte alhora d'analitzar els foners, i que per mi és molt important, és el fet que no sabem com es veien a ells mateixos, que pensaven dels altres, si eren gelosos de la seva posició, dels conflictes interns que hi pogués haver entre poblats, la seva manera real de viure, ja que les dates que tenim fetes per els autors clàssics no es basen en la seva experiència viscuda, sinó més aviat en una experiència contada a través d'altres observadors sobre mercenaris que es trobaven desplaçats, per tant no pogueren observar el seu *modus vivendi* dins de les Illes. Dit això, el que sí abunda més són les actuacions dels foners fora de les Illes, sobretot en el camp de batalla, d'això sí que ens han arribat més dades fins als nostres dies, sobretot d'historiadors romans, dels quals en parlaré una mica més endavant.

Les restes materials trobades, si bé podem saber de la cultura a la que pertanyien els foners, la cultura talaiòtica avançada, sabem certes coses a partir de necròpolis o de poblats excavats, però no de la seva manera de fer diària, ja que manquen de documents escrits que ens puguin aportar més informació.

Un altre conflicte personal que hi veig és que, per exemple, els romans veien a tots els diferents a ells com a bàrbars, per tant tindrem la visió damunt els foners feta per ells i pràcticament no podrem contrastar la veracitat d'aquesta visió degut, una altre vegada, a la mancança de documents escrits d'altres bandes procedències. Un dels grans problemes és que la fona, degut als seus materials, no es conserva, per tant, no podem saber exactament, com eren, podem fer recreacions experimentals, però tan sols seran això, meres recreacions.

L'estructura que tindrà el treball serà la següent, comencem amb una introducció, on veurem el perquè de l'elecció del treball, les motivacions que tingut per escollir-lo, així com un breu comentari del tema a tractar i sobretot la finalitat i l'objectiu del propi treball.

En la metodologia explicarem breument els problemes que s'hagin trobat en relació a les fonts de les quals es disposen, així com també problemes generals del treball.

A continuació veurem una mica el context històric en el qual enquadrarem els foners, fent una visió global des de el món talaiòtic, passant per la professionalització com a mercenaris que passen a lluitar a favor dels cartaginesos per, segles després, acabar lluitant a favor dels romans, amén de veure també els que feren un cop acabades les guerres. També veurem l'arribada dels romans a les Illes i la rebuda que es van trobar i, com posteriorment, van acabar lluitant a les ordres de Cèsar.

En un següent apartat, farem una anàlisi de caire més personal de les fonts que haurem emprat, visionant els textos dels autors clàssics analitzats, farem com a una espècie de visió del que els clàssics pensaven dels foners, així mateix, intentarem esbrinar si en l'actualitat, hi ha hagut autors que s'hagin preocupat per el tema o si bé ha estat un tema molt poc estudiat.

En les conclusions sintetitzarem si s'han mitificat a la figura del foner o no, així com intentarem fer una discussió sobre el tema i intentarem donar respostes a les problemàtiques plantejades a la introducció, sobretot esbrinar la verdadera importància dels foners com a soldats i com a mercenaris. A la bibliografia hi trobarem el recull bibliogràfic emprat tant de llibres, com de textos, o de pàgines web i d'altres elements que ens han facilitat l'elaboració del treball.

I per finalitzar el treball aportarem un conjunt d'annexos: fonts primàries (traduïdes al català) i també imatges de reconstruccions així com potser intentarem trobar una fona actual, tot el que en definitiva ens hagi permès donar suport gràfic i argumentar en menor o en major mesura aquest estudi.

També assenyalarem un documental de com es fa una fona, cosa que pot servir per introduir dins l'arqueologia experimental al lector interessat, tot i que és una font clarament secundària, ens permetrà veure la fabricació d'aquesta arma.

Aquesta serà la metodologia emprada i el nostre pla de treball, que ens servirà per arribar a la finalitat de comprendre millor aquest segment específic de l'antic poble balear.

3. CONTEXT HISTÒRIC

3.1 L'APARICIÓ DE LA FONA

Davant l'atac d'un depredador, una de les primeres reaccions que degué tenir l'*homo habilis*, probablement, fou la d'agafar una pedra i llançar-li, així és com tenim l'origen d'una precoç artilleria. Però l'home, al contrari que la resta dels animals, transformà i adaptà el medi ambient a les seves exigències, envers el contrari, adaptar-se ell al medi que l'envoltava. Ho podem aplicar tant a les grans construccions com als petits objectes, únicament a l'abast de l'home. Entre aquests petits objectes que l'home ha arribat a construir destaca la fona, una part important del nostre objecte d'estudi. La fona fou ideada per llançar una pedra més fort i més lluny, consisteix en una tosca trena que s'eixampla a la meitat de la seva extensió longitudinal, formant una espècie de bosseta per contenir un projectil. En el neolític podia fer-se amb diversos materials: fibres vegetals, de lli, ja conegut, de budells o nervis d'animal entrellaçats o una espècie d'espart anomenat melancranis.

La manera d'utilitzar la fona no ha variat des de la seva invenció fins als nostres dies⁴. Pel que fa als projectils, eren "pedres tosques de la mida d'un puny"⁵ referits a les usades pels perses, que devien ser més o menys com les que llançaven els foners balears, en una de les poques descripcions que conservem de mides. Temps després, s'inventaren els projectils artificials com les boles de terracota del grossor d'un ou de gallina, que, escalfades al foc, es transformaven en autèntiques granades incendiàries. Els grecs, també usaven com a projectils de fona boles metàl·liques, tant de bronze com de coure, que han estat trobades a diversos llocs, fins i tot al camp de la batalla de Marató.

En resum, el invent, sens dubte va néixer al paleolític, i en principi devia de ser una arma defensiva, fins que l'individu se'n adonà que el podia utilitzar com a estri de caça, fins que fou empleat en la guerra i es documenta en l'Antiguitat.

Tenim constància que la fona prové d'orient, ja que les tribus que envoltaven Egipte i les tribus asiàtiques coneixien l'ús de la fona.

⁴ Com a recurs que mostra com es fabrica i s'empra una fona es pot consultar: <http://www.paleofooro.com/t550-como-hacer-una-honda>

⁵ Xen. *Ana.* III, 3, 16

En particular els pobles semites, (fenicis i israelites) la usaven hàbilment, és de sobra conegut l'episodi entre David i Goliat esmentat anteriorment.

Els maneig de la fona exigia gran temps d'aprenentatge, a Grècia, algunes poblacions crearen escoles de foners, així introduïen als nens en l'art de la fona des de ben infants. Segons Titus Livi⁶, els habitants d'Acaia, a la Península del Peloponès, ensenyaven als seus fills des de ben petits a fer passar pedres per un petit arc, llançades a gran distància. Aquesta pràctica, la podem relacionar amb la narració de Licofró en el seu poema *Alexandra*, però això ho tractarem més endavant.

La fona fou adaptada per usos militars, però en el món de la *polis* els foners no eren considerats soldats nobles, tot i això, eren considerats de gran utilitat dins una batalla. L' historiador Herodot⁷, ens indica que el tirà Geló de Siracusa, en 480 aC., va posar a disposició dels grecs, un contingent d'uns 20.000 homes on ni havia uns 2.000 foners per lluitar contra els Medes. A Grècia continental, hi havia regions específiques que subministraven foners com Etòlia i Tessàlia, però eren els foners aqueus, habitants de la regió d'Acaia, els que disposaven de més prestigi. Els comparaven amb els foners balears.

Fora de la guerra, la fona era una eina de caça. A la literatura clàssica trobem a l'atenès Aristòfanes⁸, amb la comèdia *Les Aus*, on diu que especialment s'usava per capturar ocells grossos a les llacunes. Aquesta pràctica té ressò a les pintures del "Vas François"⁹ del Museu de Florència, datat del segle VI aC.

La fona, també tingué el seu lloc dins la mitologia clàssica, ja que era considerat un atribut de la deessa Nèmèssis, deessa de la venjança, que la porta per indicar que la justícia divina sap trobar i arribar a tots els culpables, inclús des de lluny.

⁶ Liv. XXXVIII, 29.

⁷ Herod. VII, 158.

⁸ Aristòf., *Aus*, 1185.

⁹ El vas François és un tipus ceràmic destinat a la barreja de vi i d'aigua. Està considerada l'obra cimera de la ceràmica grega. Rep el seu nom en honor al seu descobridor, Alessandro François i es troba en el Museu Arqueològic Nacional de Florència. Veure Annex 3.

3.2 ORIGENS I EVOLUCIÓ DEL MÓN TALAIÒTIC

En aquest punt ens introduïrem dins la prehistòria de les Illes Balears, des de el que suposem són els seus començaments. A més a més, farem un repàs general del món talaiòtic, destacant els aspectes més importants. Les poques referències de les que disposem avui dia, com ossos humans o puntes de sílex, trobades a jaciments com les coves de Muleta (a Sóller) i a Son Matge (a Valldemossa) ens indiquen que podem situar l'arribada dels primers humans a l'illa de Mallorca en el neolític. No es coneixen en detall les característiques d'aquest període inicial de la prehistòria mallorquina.

La cultura pretalaiòtica s'iniciarà entorn el 2000 aC. i seran les coves naturals els jaciments més característics, ja que tenien tant la funció d'habitatge com funerària. També trobem coves artificials excavades a la roca, que eren molt abundants i tenien gairebé en la seva majoria una funció funerària. Suposem que l'home pretalaiòtic vivia pacíficament (degut a que no s'han trobat pràcticament armes), dedicats tant a l'agricultura com a la ramaderia i la caça. En aquest període trobem ceràmica, tant llisa com decorada, petits objectes de pedra, així com diversos utensilis de coure i de bronze.

No serà fins als voltants del 1300 aC. quan, a causa possiblement de l'arribada de pobles exògens, es formaran tant a Mallorca com a Menorca, noves construccions acompanyades d'un nou sistema econòmic i social, que donarà pas a la Cultura Talaiòtica¹⁰, el període més ric dins la prehistòria de les Illes Balears. Com a senya més important d'aquesta cultura ens trobem el talaiot, un tipus d'edificació en forma de torre i amb una cambra central en utilitza la tècnica ciclòpia.

La planta dels talaiots pot ser tant circular com quadrangular, amb un corredor d'accés obert en un dels costats. La cambra solia ser de reduïdes dimensions, es tancava per l'aproximació de filades o es cobria amb grans lloses que descansaven sobre les parets laterals i sobre una columna central. Alguns talaiots, sobretot els que tenen planta rectangular, tenien dues plantes superposades o pisos diferents. La funció dels talaiots, encara és objecte de discussió, tot i que és indubtable que la seva primera finalitat deuria de ser d'habitatge, la residència del cap clànic del poblat.

¹⁰ La cultura talaiòtica es desenvolupà a les illes de Mallorca i Menorca, no a les Pitiüesses durant l'Edat del Bronze i l'Edat del ferro.

Dins el I mil·lenni aC. es construïren recintes fortificats amb grans blocs de pedra que envoltaven els poblats, aquestes murades foren construïdes aprofitant els talaiots que ja hi havia, com és el cas de s' Illot, al municipi de Sant Llorenç des Cardassar, o en altres indrets on les construccions són de nova planta, com el poblal de Ses Païsses (Artà).

Cal destacar que es pot establir un cert paral·lelisme entre els talaiots i les construccions desenvolupades a illes com Malta o Sardenya. D'aquest període tenim abundant ceràmica, generalment és llisa i amb una gran varietat tipològica. També s'han trobat multitud d'armes de bronze (espases, puntes de llança), això, juntament amb les fortificacions als poblats, ens indica una organització social nova, més predisposada a fer la guerra, i fortament estratificada, contràriament al que ocorria en l'etapa pretalaiòtica anterior.

Cap el segle IX aC, apareixen noves fortificacions a l'interior dels poblats, així com també aparegueren altres construccions de caràcter funerari com es el cas de la necròpoli de Son Real a l'aire lliure, situada a C'an Picafort. Mes o menys al segle VII aC s'introduí el ferro, que va augmentar l'instrumental armamentístic de la zona. En aquest moment la ceràmica tendí a la imitació tant de la ceràmica punicoebussitana primer i, posteriorment, a la romana.

La influència de les civilitzacions mediterrànies, en particular la fenopúnica establerta a Eivissa, va provocar un lent però profund canvi dins les societats indígenes, aquest canvi no va ser tan sols en el utilatge o les armes, també comporta un canvi de mentalitats, creences espirituals, com podem veure en les manifestacions icòniques del brau i del guerrer, estàtues que es coneixen amb el nom de *Mars Balearicus*¹¹.

Arribat a aquest punt, em de fer un breu incís damunt si els únics guerrers que hi havia a les Balears eren foners, o bé també hi havia altres tipus de guerrers, malgrat no es lloguessin com a mercenaris. S'han trobat restes de figuretes i de frisos que representen altres tipus de guerrers que no lluitaven amb fones, i els quals podem observar que lluitaven amb altres tipus d'armes, tant ofensives com defensives.

¹¹ Els Mars Balearicus són una sèrie d'estatuetes que van aparèixer a Menorca, i sobretot a Mallorca, que s'identifiquen amb divinitats bèl·liques. Veure Annex 4.

Dins aquestes figuretes, apareixen tant guerres completament nus, tan sols porten un casc, com altres guerrers més ben preparats, que porten tant escut com llança, i també casc.¹²

¹² BLÀZQUEZ , 2006 : 89-100

3.3 ELS FONERS ES CONVERTEIXEN EN GUERRERS

Dins aquest apartat repassarem l'actuació dels foners com a mercenaris fora de les illes. Ja que és el tema central del nostre estudi, i més endavant serà analitzat amb profunditat, farem aquí només unes quantes referències tan sols d'aproximació.

L'activitat professional del foners balears comença amb les guerres entre púnics i grecs, els foners són ensenyats i organitzats pels cartaginesos com a cos militar d'infanteria lleugera.

Les illes Balears no tenien riqueses naturals amb les quals poder comerciar amb els estrangers, tampoc comptaven amb una forta indústria artesana, en definitiva, les Balears eren pobres, i com tots els pobles pobres al llarg de la història que no poden exportar riquesa, el que faran serà exportar homes. Així serà com les Balears es convertirà en exportadora de foners mercenaris i així va començar la història d'aquests guerrers fins esdevenir a una de les milícies més importants de l'antiguitat.

L'època en la qual els cartaginesos transformen els indígenes en cossos d'exèrcit a sou la podem datar durant el VI aC. Tot i que després ho veurem amb més calma, cal fer una referència a certs testimonis històrics que ens parlen de les gestes dels foners, primer a l'exèrcit al servei cartaginès i després a l'exèrcit romà.

De les guerres grecopúniques, Pausànies i Diodor de Sicília ens afirmen que els cartaginesos es van valer de mercenaris balears per a les seves expedicions bèl·liques, i a partir d'aquest moment, la presència de mercenaris balears en els exèrcits púnics és una constant i apart ben documentada com veurem en l'apartat d'anàlisi dels autors clàssics.

El problema que es trobaven els cartaginesos a l'hora de contractar mercenaris balears era que aquests no volien negociar amb or ni amb plata, com afirma Estrabó¹³ quan descriu les Balears i els seus costums, però, com he dit abans, aquest serà un aspecte que analitzarem amb més profunditat en un anàlisi següent. La solució per a aquest autor era ben senzilla, si no hi podien negociar ni amb or ni amb la plata, doncs

¹³ Strab., V, 17.

negociaven amb productes que interessessin als baleàrics, com podien ser el vi o les dones esclaves de l'exèrcit cartaginès.

Un altre tema que cal esmentar però que també veurem amb més profundament en l'anàlisi és el tema de la nomenclatura, ja que ens han arribat una sèrie de versions sobre la procedència del nom Balears les quals, com hem dit analitzarem posteriorment.

A partir de l'hegemonia púnica, la navegació d'altura a la Mediterrània, es va convertir en perillosa per els grecs, degut al triangle format per Cadis, Eivissa i Sardenya-Sicília, juntament amb el nord d'Àfrica, també de domini púnic. Els grecs, per tant, es van veure obligats a adaptar les seves rutes comercials, derivant cap al nord de la Mediterrània, on havien fundat ciutats com Marsella, al 600aC, o Empúries, al voltant del 580aC.

Els cartaginesos només varen dominar l'illa d'Eivissa des de mitjans del s VII aC, ja que a les altres dues illes van tenir una presència gairebé nul·la. La raó per la qual només van colonitzar la menor de les illes té una fàcil explicació l'existència de poblacions bàrbares a les dues illes majors, que ni els comerciants gosaven trepitjar. Aquest tema el tornarem a tractar més endavant.

La repartició d'àrees d'influència entre grecs i cartaginesos no degué ser molt pacífica ja que aquests darrers decidiren augmentar la seva presència a l'illa de Sicília, profundament hel·lenitzada des de feia temps. Aquestes fundacions van provocar tensions i la primera trobada entre les dues formacions culturals va tenir lloc cap al 535 aC. a la batalla naval d'Alaia, situada a les costes de Còrsega i que va acabar amb una victòria dels cartaginesos, ajudats pels etruscs, junts van desbaratar i vèncer l'armada focea, obligant-la a retirar-se. Al cap d'uns 70 anys, i com a conseqüència de la repercussió que tingué La Guerra del Peloponès a Sicília, els Cartaginesos consideraven que havien d'augmentar la seva presència a l'illa i així va començar un període que es coneix com les guerres grecopúniques.

Un cop finalitzades aquestes guerres sobre terra siciliana, començà la rivalitat entre els mateixos cartaginesos i l'emergent república romana. Les relacions entre ambdós potències, foren cordials fins que Roma es va convertir en un poder tant naval com comercial, estenent el seu domini i la seva influència més enllà de la Península itàlica. Per això, poc temps després, els dos imperis no tardaren a tenir contacte a Sicília, de domini cartaginès, amb les consegüents friccions que això provocà, tant de

tipus econòmic com polític. El primer enfrontament que va desembocar en la primera guerra púnica fou en aigües del Tirrè.

Els foners Balears van participar en les dues primeres guerres púniques (264-202 aC), però a la tercera (149-146 aC) ja no hi varen participar. En la segona van lluitar al costat d'Amílcar Barca, igual que a les ordres del seu gendre Asdrúbal, i posteriorment ho feren també en la gran gesta del fill del primer Anníbal, fent retrocedir l'exèrcit romà en la Península ibèrica, fins aconseguir acorralar-los dins el més profund del seu propi imperi. Durant més de dos-cents anys, els foners balears contribuïren a les victòries de l'exèrcit cartaginès, i fou en la derrota de Zama, on es va tancar el gloriós capítol de la gesta dels foners balears, vivint al marge de qualsevol campanya bèl·lica fins a l'arribada a Mallorca del cònsol romà Quint Cecili Metel, el qual va conquerir les balears al 123 aC.

Per poder conquerir les illes, Metel va tardar gairebé dos anys, ja que els foners li enfonsaven els vaixells disparant a la línia de flotació de la nau. Per això, els romans varen haver de inventar el primer vaixell cuirassat de la història guarnint de cuir les naus¹⁴.

Un cop dominades les illes, el cònsol fundà dues ciutats, cada una a un extrem de l'illa: *Palmarium* i *Pollentia*, fent d'aquesta darrera la capital de la illa. Els habitants de les Balears en aquesta època, ja no eren iguals als que segles enrere habitaven els poblats talaiòtics sinó que ja pertanyien a Roma.

Els romans, coneixedors de l'efectivitat bel·licosa dels balears, van continuar sol·licitant els seus serveis per a la pròpia infanteria lleugera romana. Podríem destacar el fet de que Juli Cèsar, dins el marc de la guerra de les Gàl·lies va portar foners balears dins les seves tropes¹⁵. Però aquesta guerra fou una de les darreres gestes en les quals els foners balears foren descrits.

La gesta dels foners balears convertits en mercenaris havia estat documentada durant més de quatre-cents anys i, possiblement, es va allargar encara més, però el cert és que els temps canviaren i les noves ocupacions dels habitants de les illes amb la romanització feren que s'anés oblidant la fona, que s'acabaria convertint en un instrument de joc de la mainada o en una eina complementària i residual pels pastors. Tenim que fer un incís damunt això, ja que gràcies als darrers pastors s'ha pogut conservar aquesta meravellosa tradició, que ha arribat fins els nostres dies.

¹⁴ Strab., III, 5, 1. Veure Annex 5.

¹⁵ Jul. Ces. *De. bell. gal.* II, 7. Veure Annex 6.

4.CONTRASTACIÓ DE LES FONTS LITERÀRIES

4.1 ELS GRECS I ELS BALEARS

En aquest apartat desenvoluparem amb més profunditat una tasca d'anàlisi de les fonts que hem esmentat en el capítol anterior. Ens introduïrem dins les fonts que ens van deixar els autors clàssics des d'una perspectiva i opinió contrastada, analitzant les que considero més significatives i il·lustratives i que descriuen millor l'activitat d'aquests mercenaris fora de les Illes, tot i que també analitzarem punts clau d'aquestes, quan parlem de l'activitat dins les mateixes Illes Balears.

Primerament en aquest apart comentarem la problemàtica de com les fonts consideren les possibles arribades dels primers habitants a les illes. El text més antic que trobem és un passatge de Licofró, en el poema *Alexandra*¹⁶. Aquest autor hel·lenístic escrivia cap al 270 aC. i deia que els habitants de les illes eren doris, afirmació que refrena Estrabó¹⁷.

En el fragment de Licofró, es mesclen una sèrie d'elements, evidentment devia de tenir notícies de les Balears, que ja havien lluitat a Sicília contra els seus compatriotes i, d'altra banda ho mescla amb certs elements del cicle èpic troià, segurament per crear un referent literari. Esdevé molt difícil realitzar una valoració científica d'aquests textos, però sí que cal fer algunes puntualitzacions. Aquests relats, tot i ésser fantasies, és indubtable que almenys, tenen una base sòlida remota. El segle VIII aC. es pot donar com a inici més que probable de les primeres navegacions gregues, ja que per aquesta època, els navegants grecs disposaven d'una nau amb un gran capacitat, que podia afrontar amb gran seguretat els riscos que es podien produir a mar oberta, el *pentekótero*¹⁸, molt semblant a les descrites per Homer en la *Ilíada*.

Tenim testimonis arqueològics que recolzen el contacte dels grecs amb les Balears; concretament el vaixell grec que es va enfonsar a la Cala de Sant Vicenç, en el que els arqueòlegs han arribat a la conclusió de que la nau tenia com a destinació

¹⁶ Lic. *Alex.* 633. Veure Annex 7.

¹⁷ Strab., III, 4, 8; XIV, 2, 10.

¹⁸ Embarcació que tenia una allargada que es calcula de vint- i- cinc metres i una tripulació de cinquanta remers, la meitat a cada costat del vaixell. També tenia capità, segon capità, pilot i els homes encarregats de la maniobra de les veles.

aquesta cala i no va ser casualitat que el vaixell s'enfonsés allà. El descobriment ens dona informació damunt els contactes comercials de les colònies focu amb els nuclis de població de la zona. El carregament del vaixell ha estat molt important alhora d'extreure informació del pesi, de tot el material extret s'ha establert que la càrrega era molt heterogènia i que responia amb seguretat a una demanda molt diversificada. S'ha trobat dins el vaixell; vi, oli, perfum, metalls, armes, molins per moldre blat, etc.¹⁹

Aquesta troballa ens demostra que hi havia contactes malgrat el bel·licós caràcter dels homes primitius de les Balears (*homines feros atque silvestres*) segons paraules de Anneo Floro²⁰.

Fa molt de temps es va crear tota una teoria de base toponímica que relacionava els grecs focuus, d'origen eoli i cultura jònia, amb la constatació del sufix –*oussa* en les Balears, però sense alterar la colònia cartaginesa d'Eivissa, que va permetre als púnics tenir una major presència que el comerç grec i, alhora, una magnífica plataforma d'expansió en el mateix centre de la Mediterrània.

De entre tots els grecs els focuus foren els que més activament visitaren les nostres costes com confirma la troballa del peci de la Cala Sant Vicenç, tot i que pareix ser que de tots els grecs foren els que començaren el procés colonitzador més tard. Degut a això, degueren enfrontar amb els interessos expansionistes de l' Imperi cartaginès. Aquests, alhora que s'expansionaven cap a Eivissa van estendre la seva influència en Sicília occidental, per dominar tots els accessos de la Mediterrània occidental.

Hem de fer un incís en parlar dels focuus a les Illes, ja que anteriorment hem comentat que els focuus deixaven constància amb el sufix –*oussa*, de les terres per on passaven, i si bé és cert que els focuus coneixien les Illes, com a mínim per referències, anomenant-les *Kromyoussa* y *Meloussa*,

Sense tenir gaire clar a quines illes es refereixen, no sabem si es refereix a les Balears, però si així fos, un dels dos noms anteriorment mencionat correspondria a l'illa de Mallorca, ja que si tenim en compte que tradicionalment Eivissa era coneguda com *Pityoussa* i Formentera com *Ophyoussa* podem arribar a la conclusió, no molt descabellada, que els dos noms anteriorment mencionats es podien referir tant a Mallorca com a Menorca. Aquests noms junt amb d'altres, comprenen la sèrie d'escales focuus al llarg de la seva ruta Mediterrània.

¹⁹ NIETO I SANTOS, 2008.

²⁰ Florus, *Bell. Bal.* I, 43.

La presència dels topònims contrasta amb la pobresa de les restes arqueològiques i, aquesta manca de materials, evidència que els focs, si bé varen passar multitud de cops davant les nostres costes, mai es van establir de mode permanent.

4.2 ELS BALEARS FORA DE LES ILLES

Fins aquí hem vist les fonts referents a la vida que es desenvolupava a Mallorca en el segle VI aC, però cal destacar un cop més que ens trobem davant un constant problema, la manca de textos referits al detall. Si bé això és un fet indiscutible, pel contrari disposem d'abundants testimonis sobre l'actuació dels baleàrics fora de les Illes.

Aquesta actuació comença quan Cartago, per reafirmar el seu poder en tota la mar Mediterrània, assumí la defensa dels fenicis de Sicília contra l'expansió grega a l'illa, i en la qual no dubtarà en arribar a la guerra per tal d'aconseguir els seus objectius.

Cartago, que combinarà els exèrcits ciutadans amb auxiliars professionals, es prepararà a consciència i acudí a llogar mercenaris. Entre les files d'aquests exèrcits apareixen nombrats amb profusió els foners balears, els més famosos de l'antiguitat, com o corroboren els textos que veurem a continuació, que els citen repetidament tant elogiant les seves virtuts com comparant-los amb foners d'altres terres.

Tant identificats arribaren a estar els foner balears amb l'exèrcit cartaginès que Sili Itàlic en el seu poema *Púnica*, quan descriu la panòpia de Magó, col·loca entre les seves armes el *telum baleare*, el projectil balear, expressió poètica per denominar la paraula *funda*, que és la paraula llatina que s'usa per denominar la fona²¹.

Diversos textos clàssics parlen de la fona i de la forma d'emprar-la que tenien els balears, malgrat que algunes d'aquestes fonts siguin més recents, ja que l'actuació dels foners és de varis segles, la seva descripció s'ha de considerar vàlida pel foner de totes les èpoques, ja que les modificacions que es pogueren fer al llarg del temps, tant en la fabricació com en el llançament foren mínimes. Els projectils, devien de ser pedres, més o menys rodones, recollides inclús en el mateix camp de batalla, però tampoc s'ha de descartar l'ús de boles de fang o de plom, malgrat aquests darrers no devien de ser molt habituals, tot i que els mencionin tant Sili Itàlic²² com Ovidi²³, el qual, en una exageració poètica, imagina que degut a la força del llançament, el projectil es posava incandescent durant la seva trajectòria.

²¹ Sil. Ital., *Pun.* VII, 297.

²² Sil. Ital., *Pun.* I, 314; III, 365.

²³ Ov., *Met.* II, 727; IV, 709.

Segons Diodor²⁴ les pedres poden arribar a pesar mig quilogram, i posteriorment, es dedica a elogiar als Balears²⁵. La tècnica de llançament, consistia segons, Sili Itàlic²⁶, en voltejar la fona al voltant del cap tres cops i després llançar el projectil al vent.

Els foners formaven juntament amb els soldats d'armadura lleugera, associats molts cops a arquers cretencs, i la seva missió consistia en hostilitzar a l'enemic abans de començar el combat pròpiament dit. Hi ha diversos testimonis en aquest sentit però, potser els més clars són els de Tit Livi quan es refereix a la batalla de Trèbia²⁷, en la qual Anníbal col·locà als balears al davant perquè comencin la batalla. Un cop la seva funció de fustiga ment acabava, aquests soldats retrocedien per deixar pas a la infanteria pesada.

La missió dels foners en aquest punt de l'acció era la d'acudir on fessin falta, inclús arribant a lluitar cos a cos, això, per exemple ho podem veure de nou en la batalla de Trèbia, on els foners s'enfronten a la cavalleria romana²⁸. Per aquestes lluites cos a cos, els foners disposaven, segons Estrabó²⁹, d'altres armes lleugeres com escuts de pell de cabra o una llança endurida al foc a la punta.

L'extraordinària habilitat dels foners amb la fona era valorada pels seus caps, i temuda pels seus enemics. Tot això va fer córrer llegendes damunt els foners, la més famosa era la que feia referència a la manera que tenien d'aprendre des de ben petits l'art de la fona, ja que no rebien de les seves mares més aliment que el que eren capaços de tombar amb les seves fones, un cop aquestes havien col·locat l'aliment a dalt d'un arbre³⁰.

Els habitants de les illes, eren gent senzilla, però que es degueren veure's atrets irresistiblement per la promesa de botins cartaginesos. Segons Diodor³¹ l'or i la plata no tenien cap valor per als foners, ja que no en feien us de les monedes, en favor d'això podem dir que la falta de monedes d'or i de plata dins les excavacions als jaciments balears del període, pot ser un fort indicatiu d'aquesta teoria. Diodor, també ens diu en aquest text que pot ser que els hi paguessin amb monedes d'or, però que

²⁴ Diod., 19, 109, 2.

²⁵ Diod., 5, 18, 3.

²⁶ Sil. Ital., *Pun.* I, 314 ss.

²⁷ Liv., XXI, 55, 2 ss. Veure Annex 8.

²⁸ Liv., XXI, 55, 9.

²⁹ Strab., *Geog.* III, 5, 1.

³⁰ Lic., *Alex.*, 633 ; Diod., 5, 18, 4; 19, 109, 2;

Strab., *Geog.* III, 5, 1; Flor., *Bell. Bal.* I, 43.

³¹ Diod., V, 16. Veure Annex 9.

se les gastaven abans de tornar a la seva pàtria, segons Diodor, se les gastaven amb dones i amb vi. Els *conquistores*³² eren els encarregats d'aconseguir enrolar els foners en les seves expedicions, realitzaven lleves on tenien la missió de recórrer els poblats, amb abundant diners que eren entregades com a prima inicial. Si les Balears, d'acord amb els textos de Diodor, no deixaven entrar metalls, és difícil saber com se'ls convencia, però podem pensar que es duïen els diners amb ells per gastar-los als campaments militars on eren conduïts per a ser enquadrats dins l'exèrcit.

Els *conquistores*, quant no sabien el idioma del país, es feien acompanyar per intèrprets. Es degué arribar a un punt on el reclutament voluntari es va convertir en una lleva forçosa, quan els púnics van veure minvada la quantitat de personal en les seves campanyes contra Roma.

En les guerres púniques aquestes lleves cada cop foren més freqüents i, amb la fi dels conflictes, els foners balears passaren a formar part com auxiliars en els exèrcits romans, la potència victoriosa.

En les guerres grecopúniques, de Sicília, és impossible distingir entre mallorquins, menorquins o eivissencs, ja que els textos mencionen simplement *baliars*.

Podem donar algunes pistes sobre l'origen d'aquests foners, ja que s'han trobat nombroses figures de *Mars Balearicus* dutes de Sicília, però només se n'han trobat a Mallorca i a Menorca, no a Eivissa, això reforçaria la suposició que l'illa només estigués habitada per púnics, o que els autòctons estiguessin sotmesos i aculturitzats. Una altra possibilitat ens la dona un text de Pausanias³³, en el que es menciona a uns *balari* establerts a Sardenya en qualitat de desertors de l'exèrcit cartaginès.

S'han fet moltes suposicions al voltant d'aquest text, ja que hem de tenir en compte l'afinitat fonètica entre *baliars* i *balari*, però cal dir que el text és massa curt per fer deduccions fermes i aquest tema ha quedat en certa manera sense solució per la falta de fonts contrastables.

En la Primera Guerra Grecopúnica no tenim cap constància de la participació dels foners en batalla, però sí tenim textos d'Heròdot i de Diodor, que cal suposar que quan parlen dels ibers, també es refereixen als balears.

³² Els *conquistores* eren uns funcionaris de Roma encarregats de fer comparèixer als joves que havien d'anar al servei militar.

³³ Paus., X, 17, 5.

En la Segona Guerra Grecopúnica, Cartago, després d'uns setanta anys d'inactivitat bèl·lica en el camp sicilià, va creure arribat el moment oportú per emprendre una nova campanya militar. Durant el 410 aC. va haver molta agitació, tant en territori peninsular com a les illes, ja que els *conquistadores* cartaginesos procedien a reclutar nous mercenaris per omplir les files cartagineses. Diodor³⁴ en parlar-nos dels efectius púnics, que qualifica de bastant nombrosos, menciona a uns foners, i tot i que no diu si són balears explícitament, hi ha grans probabilitats que sí ho són. Comandant les tropes Anníbal, aconseguia fer-se amb Selinunt. Després d'una nova campanya, per consolidar el seu domini a Sicília, en aquesta ocasió sí apareixen nomenats explícitament els foners balears. Diodor³⁵ es refereix en aquest text que importants personatges púnics, previstos amb grans sumes de diners, visitaren la Península i les Balears per reclutar tropes.

Durant la Tercera Guerra Grecopúnica no tenim constància enlloc de que actuessin els foners, ja que Diodor no els menciona, però pensem que sí que hi degueren ser presents.

Diodor³⁶, que ens narra un altre cop els fets, torna a elogiar en gran mesura als foners, que en un moment apurat de la batalla enfront Gela, van resoldre amb la seva intervenció una situació compromesa de l'exèrcit cartaginès. Aquí acaba tota la informació dels foners balears en les guerres greco-púniques.

Ara analitzarem als foners balears durant les guerres púniques entre Cartago i Roma i que començaren precisament a Sicília. Durant el transcurs d'aquest primer enfrontament, possiblement es van trobar els adversaris que posteriorment es coneixerien tant bé.

La Primera Guerra Púnica havia acabat amb la victòria de Roma davant Cartago. Aquesta derrota va suposar un cop desmoralitzador per aquest conglomerat de gents diverses al servei de l'exèrcit cartaginès, i això, més la falta de botí, motivà una revolta de mercenaris, entre els que es trobaven els foners balears³⁷, i això va acabar amb una cruenta campanya d'extermini, que va acabar amb la quasi totalitat dels soldats que anteriorment havien lluitat en l'exèrcit cartaginès i que els hi havia estat tant útils, ja que se'ns fa molt difícil creure que els mil homes que ens descrivia

³⁴ Diod., XIII, 54, 7.

³⁵ Diod., XIII, 80, 2.

³⁶ Diod., XIX, 106, 2.

³⁷ Diod., XXV, 2, 2. ; Polib., I, 67, 7.

Diodor tornessin cap a les Illes; en qualsevol cas molts pocs són els que ho devien aconseguir, si ho va arribar a aconseguir algú.

La Segona Guerra Púnica va començar en 218 aC Anníbal segons els costums cartagineses col·locava en territoris sotmesos tropes procedents d'altres llocs per evitar afinitats ètniques que poguessin fomentar qualque tipus de revolució. Així, segons Polibi³⁸ i Tit Livi³⁹, va enviar a Àfrica una guarnició d'uns 870 foners, just al començament de la guerra.

En la península, Anníbal va deixar una guarnició de uns 15.000 homes comandats per el seu germà Asdrúbal. Tots eren gent estrangera, entre ells hi havia 500 foners balears.⁴⁰

Aquestes cites ens serveixen per demostrar la poca afinitat que hi devia haver entre els balears i els pobles peninsulars, ja que els darrers els veien com a estrangers, sinó no s'entén que Anníbal els deixés enllà. Aquesta xifra de uns 1.400 foners no era la totalitat dels que comptava Anníbal al seu exèrcit, ja que molts el varen acompanyar a Itàlia i, més endavant, apareixeran citats constantment per Tit Livi.

No sabem exactament quants foners van anar a la Península itàlica però pot ser una xifra similar als que havien quedat a la rereguarda: és difícil saber quina població hi havia a les Balears al segle III aC, però de ben segur que els que varen anar, homes joves majoritàriament, devien suposar una part molt important de la població illenca. Aquesta suposició ve confirmada per l'escassa qualitat de les tropes que Magó pogué reclutar a les Illes amb l'objecte d'enrolar a nous contingents per combatre contra l'avançada de l'exèrcit romà. Els joves que es varen enrolar foren qualificats per Tit Livi com *turba balearium*⁴¹. Aquests joves foren llançats a la batalla sense tenir un ensinistrament de combat adequat. El text ens podria indicar l'elit dels guerrers balears, o be se'n va anar amb Anníbal, o be quedà a la península o Àfrica.

Cal comentar i destacar que és impressionant veure com les noves generacions de foners abandonaven un cop i un altre terres i famílies i s'allistaven una vegada i una altre a l'exèrcit cartaginès, havent passat entre lleva i lleva tan sols uns pocs anys. És inevitable que ens demanem com és que repetidament anaven al camp de batalla, i la veritat és que han sorgit una sèrie de possibilitats: tal vegada la

³⁸ Polib., III, 33, 5 i ss.

³⁹ Liv., XXI, 21, 12.

⁴⁰ GARCIA, 1997-87: 17-32.

⁴¹ Liv., XXVIII, 15, 1.

promesa de un quantiós botí de guerra, potser també influïa la llarga tradició d'allistar-se a l'exèrcit cartaginès, juntament amb els records de les proeses d'avantpassats que els ancians del poblat relatarien oralment. O simplement el factor clau és l'excés de població autòctona i els desequilibris socials produïts amb l'adopció d'utilatge agrari de ferro i el comerç colonial, que devien incrementar les desigualtats socials.

Tot i que són suposicions i no ho podem saber amb certesa les fonts literàries deriven el tema en el tòpic de la bel·licositat dels habitants, que és l'opció més mencionada per els autors clàssics, per tant és la que més força té.

Tit Livi és el cronista de la campanya d'Anníbal en terres italianes, però el cert és que no és contemporani a aquest temps, tot i que va estudiar l'obra de Polibi, més propera en temps i força fidedigna, i aquesta va influir sobre ell.

No es torna a citar els Balears fins l'any 217 aC, quan Polibi⁴² i Tit Livi⁴³ relaten la batalla de Trasimè, on dediquen unes línies a la col·locació dels balears, que foren enviats darrere unes muntanyes per formar part de la maniobra envoltant contra els romans llançant projectils sobre l'exèrcit contrari.

Mentre això passava a Itàlia, Roma decidí obrir un nou front a la Península ibèrica. No sembla provable l'acció que Livi⁴⁴ atribueix a Corneli Escipió de portar una campanya a Eivissa en 217 aC, que no recull Polibi. En qualsevol cas Escipió no va intentar res contra les Balears estrictes.

La gran ofensiva romana s'iniciarà amb l'arribada de Publi Corneli Escipió, fill de l'anterior, en l'any 210 aC. A l'any següent els romans s'apoderen de Cartago Nova i en 208 aC, els púnics sofreixen un contratemps a Baecula, on varen actuar tropes balears⁴⁵. Aquest revès feu que Magó anés a les Balears a reclutar mercenaris amb una gran quantitat de diners⁴⁶.

Hi ha dos anys sense grans accions militars fins que al 206 aC. té lloc la batalla de Ilipa, topada que marca el principi del fi de la dominació cartaginesa en la Mediterrània occidental. En aquesta batalla combateren uns balears que, amb gran probabilitat devien de ser els mateixos que va reclutar Magó poc temps enrere, però, segons paraules de Tit Livi⁴⁷ la seva actuació fou més aviat discreta. Cal pensar que

⁴² Polib., III, 83, 2 i 3.

⁴³ Liv., XXII, 4, 3.

⁴⁴ Liv., XXII, 20, 7.

⁴⁵ Liv., XXVII, 18, 7.

⁴⁶ Liv., XXVII, 20, 7.

⁴⁷ Liv., XXVIII, 15, 1.

aquestes tropes illenques havien estat reclutades sense una preparació militar correcta, Magó, que devia tenir molta pressa a l'hora de reclutar tropes, no va esperar als més preparats, sinó que va agafar els que primer devia trobar.

Encara Magó va fer un darrer intent per reclutar mercenaris en 205 aC, però aquest cop no li sortí gaire bé.

Segons un text de Tit Livi⁴⁸ sabem que l'expedició cartaginesa a Mallorca fou rebutjada abans tan sols de tocar terra; és molt curiosa l'actitud dels habitants de Mallorca en aquest moment quan havien estat tradicionalment favorables als cartaginesos. Tal vegada van actuar d'aquesta manera per por a les represàlies romanes.

Després Magó va anar a Menorca a passar el hivern, es creu que el port de Maó té aquest nom en honor del general cartaginès.

Fins aquest punt hem analitzat els foners balears al servei de l'exèrcit cartaginès, principalment a mans de Tit Livi. A continuació veurem la conquesta romana de les Balears i l'actuació dels foners en la defensa de les illes, i després analitzarem la importància dels foners en l'exèrcit de Juli Cèsar⁴⁹. Els foners balears no varen participar en la darrera temptativa cartaginesa per aturar l'expansionisme romà. Els tractats de pau prohibien als cartaginesos contractar mercenaris.

⁴⁸ Liv., XXVIII, 37.

⁴⁹ Juli Cèsar (100 a.C. – 44 a.C.) fou un polític i militar romà del moment de la tardo-república. Va néixer en una família de la Gens Júlia, una família patrícia que va estar emparentada amb alguns dels homes més influents de la seva època.

4.3 LA CONQUESTA ROMANA DE LES BALEARS I LA RELACIÓ DELS ROMANS AMB ELS FONERS

Degut a la prohibició esmentada és fàcilment explicable el silenci de les fonts literàries sobre els balears entre la derrota de Zama 202 aC. i la conquesta de les illes per part de Cecili Metel al 123 aC..

Els narradors de la conquesta de Metel foren principalment el romà Luci Anneus Florus i el grec Estrabó. L'opinió d'un i altre s'entronca a l'hora de jutjar el caràcter dels illencs. D'una banda Estrabó els presenta com a pacífics, gràcies a la riquesa de les seves terres⁵⁰, però Florus els considera en canvi *homines feros atque silvestres*⁵¹. No esdevé fàcil conciliar ambdues postures. Allò que sí suposem és que Florus té més raó que Estrabó, ja que en el passat els habitants de les Balears mostraren el seu caràcter bel·licós enrolant-se com a mercenaris amb relativa facilitat. També és possible que Estrabó repari en el conjunt de la població insular i no només en el sector pobre, cantera de mercenaris, que és el que tal vegada apareix en exclusiva en Florus. En defensa d'això, mentre Florus treu la seva obra basant-se en Tit Livi, el cert és que Estrabó és troba més proper temporalment als fets i sembla haver consultat els viatgers que en època hel·lenística visitaren Occident. Els dos autors coincideixen però, en afirmar que el motiu de la conquesta fou la pirateria, que tenia com a base d'operacions les Balears.

No obstant, aquest motiu se'ns suposa difícilment creïble, ja que les seves embarcacions, segons Florus, eren tosques, i això és incompatible amb un perill real. Suposem que Florus intenta tan sols justificar la intervenció romana a les Illes, presentant aquesta intervenció com un fet necessari pel bé comú del poble romà, i no com a conseqüència del fervor expansionista del cònsol Metel i la seva carrera política i militar.

La veritat però, era que la pirateria a la Mediterrània era una vertadera molèstia per a la navegació comercial, i que havia prosperat al ritme de l'expansió romana, en

⁵⁰ Strb., III, 5, 1.

⁵¹ Flor., *Bell. Bal.* I, 43.

desestabilitzar comunitats i limitar la jurisdicció dels governadors provincials romans a les seves costes. El mateix Juli Cèsar, alguns anys després fou raptat per pirates a la illa de Farmacusa.

Per tant, es lògic pensar que alguns pirates podien utilitzar les Balears com a refugi de base, i com a plataforma que podien interferir les rutes marítimes que unien la Península amb alguns ports romans. No sabem l'actuació del natiu enfront això, pot ser ajudessin als pirates per emportar-se una part de botí o pot ser que restessin al marge.

Per aquestes raons, Roma manà una expedició, comandada per el Cònsol Quin cecili Metel⁵². El relat de la conquesta varia una mica, mentre que Estrabó⁵³ fa uns breus comentaris, Florus⁵⁴ en parla més extensament. Sabem que la campanya de Metel va durar uns dos anys, i que quan va tornar a Roma rebé honors triomfals i el sobrenom de Baleàric. La durada de la campanya pot

semblar llarga, però Metel degué no tan sols conquerir les Illes, sinó que també havia d'afirmar la seva autoritat i assentant uns principis administratius entre ells fundant dues colònies amb veterans romans.

Es curiós que cap dels autors especifiqui a quina de les illes desembarca primer, l'únic indici ens el podria donar Estrabó, quan ens parla de la fundació de les ciutats de Palma i Pollentia, perquè sembla voler indicar que el desembarcament inicial es va fer a la mateixa illa on es va dur a terme la fundació de les dues ciutats, però realment no comptem amb dades suficients per a fer afirmar aquesta hipòtesi. Sí sembla clar i perfectament lògic el relat del desembarcament, malgrat no puguem establir un lloc exacte.

Els baleàrics degueren intentar una resistència en la costa, en general, l'escena, es bastant semblant a la que es va desenvolupar a l'arribada de Magó uns cent anys abans. En arribar al costat de les naus romanes i comprovar que els seus tirs eren inoperants davant aquestes, degut a les proteccions de cuiró i pells que molt hàbilment havia col·locat amb anterioritat Metel, i veient-se afectats per les naus romanes, feren virar les embarcacions i se'n anaren a la costa fent-se forts al lloc que

⁵² Quint Cecili Metel Baleàric fou un magistrat romà, fill de Quint Cecili Metel Macedònic. Era membre d'una de les famílies romanes més importants del final de la República. Fou procònsol i al 123 Ac va ser nomenat cònsol.

⁵³ Strb., III, 5, 1.

⁵⁴ Flor., *Bell. Bal.* I, 43.

Florus, anomena *tumuli*⁵⁵, que bé pot referir-se als talaiots, ja que tals edificacions, als ulls de un romà no eren altre cosa que uns munts de pedra.

D'altre banda, es ben probable que veient-se impotents a la mar, busquessin refugi dins les seves fortificacions on i devia haver esperant-los al aguait les seves famílies. Aquestes consideracions, juntament amb el fet conegut de que els romans desembarcaren a peu per la platja, ens fa pensar que el desembarcament pot ser es produí a una platja on hi havia talaiots al costat o com a mínim no llunyans. En la costa meridional de Mallorca trobem alguns escenaris possibles que encaixen amb la descripció feta per Florus, com a la Colònia de Sant Jordi o s' Illot, però és clar que només són simples suposicions, ja que no tenim dades concretes.

Metel, un cop amo de la situació, va procedir a fundar les dues ciutats anteriorment esmentades, que ja es regirien pel dret romà. Va poblar les illes amb 3000 colons entre els veterans d'Ibèria, a qui va donar terres, creant així un vincle de romanització.

Tal vegada, ell mateix podia arribar a un acord amb la ciutat de Bocchoris⁵⁶, situada a la badia de Pollença, per formar un pacte de federació amb Roma. Així fou com les Balears deixaven de ser independents i passaren a integrar-se dintre de l'Imperi Romà.⁵⁷

Un cop conquerida l'illa, els romans degueren cercar entre els balears tropes auxiliars per a les seves legions. D'altra banda coneixien be als foners balears, la fama dels quals hem pogut comprovar en boca dels autors clàssics que hem vist, havien quedat com a mitificats a la ment dels romans.

Les següents notícies que tenim dels foners balears tornen a ser enfora de les Illes, setanta anys a les ordres de Juli Cèsar, en la seva campanya de conquesta de la Gàl·lia. Els testimonis són fidedignes, ja que provenen del mateix Cèsar en els seus relat de lluites contra els belgues⁵⁸.

En el relat d'aquesta campanya es mencionen dos cops més als foners, tot i que no es diu que siguin foners balears, tan sols parla de foners, però suposem que són foners

⁵⁵ Un túmul és un monument funerari fet d'una gran quantitat de terra i pedres amassades damunt una tomba o al lloc on s'havia incinerat a un mort. Existeixen túmuls arreu del món i aquest tipus de construcció l'utilitzaven moltes cultures i en moltes èpoques.

⁵⁶ Bocchoris fou una població preromana situada a l'actual municipi de Pollença, Mallorca.

⁵⁷ GARCÍA, 1997-98 : 163-167.

⁵⁸ Ces., *De. bell. gal.* II, 7.

balears, ja que els foners apareixen un altre cop associats als arquers i a la cavalleria nùmda.

El primer passatge⁵⁹ fa referència a una batalla lliurada a la vora del riu Axona. En un altre text⁶⁰ es cita una batalla al riu Sabi i els enemics són ara els nervis. Aquests dos testimonis ens aporten més dades sobre l'actuació dels foners com a tropes auxiliars romanes i podem observar que Cèsar emprava als foners balears de manera molt similar a com els havia emprat Anníbal, aproximadament un segle i mig abans. Eren tropes amb gran mobilitat, que els solien emparellar als arquers i junts fustigaven la cavalleria enemiga.

Aquestes són les darreres notícies que ens transmeten les fonts clàssiques en relació als foners balears, mercenaris al servei sempre de potències estrangeres. Fa dos mil anys, entre els rius Sabi i Axona es tancava definitivament la gloriosa història dels foners balears.

⁵⁹ Ces., *De. bell. gal.* II, 10, 1.

⁶⁰ Ces. *De. bell. gal.* II, 19.

5. CONCLUSIONS

En aquestes conclusions intentarem resumir les qüestions que ens vàrem plantejar al inici del treball. També donarem una visió general sobre els foners a partir de l'estudi que hem fet.

Primer de tot, en relació amb els orígens d'aquests contingents, el poblament prehistòric de les Balears es mostra dens durant els períodes pretalaiòtic i talaiòtic. Descartades les arribades de pobles del Mediterrani Oriental, o la romàntica perspectiva grega d'atribuir fins i tot doris després de la Guerra de Troia, cal valorar les transformacions que suposen l'adopció del ferro i el comerç colonial. L'increment de població en una illa poc fèrtil i la creixent desigualtat social interna devien crear un excedent de població que, entrenada en l'ús de la fona i amb algun escut senzill, estava disponible per llogar-se i participar en guerres exteriors. El fet de cobrar en vi i dones (que assenyalen les fonts) pot interpretar-se com assolir dues riqueses socials que donen prestigi en una societat preestatal i premonetal.

Però, tenien els foners tant fama com en un principi es podia imaginar? Doncs, sí que tenien una fama molt alta, sobretot entre els historiadors clàssics, alguns fins i tot com hem pogut veure han intentat mitificar algunes de les seves accions. Cal valorar si el mercenariat balear no és, en gran part, el resultat d'una demanda exterior continuada, fomentada pels cartaginesos.

La realitat és que el seu ús no és un mite i és veritat que van fer un gran servei primer dins les tropes cartagineses tant en la guerra grecopúnica com en les posteriors guerres púniques. Posteriorment van fer el mateix servei per l mateix Juli Cèsar.

Apart d'això, eren molt valorats per ambdós exèrcits sinó, no s'haguessin atracat un cop i un altre a les costes balears a la recerca de mercenaris amb els que poder omplir les seves tropes, el mateix es pot dir de Roma, ja que, com hem pogut veure, per als historiadors romans els foners com a soldats eren unes figures molt apreciades, cal pensar que igualment pensarien els caps dels exèrcits.

Pot ser s'arribi a un moment, a un punt on la tradició de sortir de l'illa puguin amb les ganes de quedar-se, o també és possible que només anessin a la guerra la gent pobre, quedant-se els més rics a l'illa, no ho sabem o tan sols els foner en aquells

tems els apassionés la guerra, el que queda del tot clar, per tornar a remarcar-lo, és l'alta apreciació que tenien dels foners els pobles estrangers.

Durant aquest treball, hem anat veient l'opinió que tenien els autors clàssics sobre els foners balears, i si jo he d'expressar una clara opinió al respecte crec que els historiadors clàssics reflecteixen una gran admiració pels foners, malgrat la seva inclusió entre les poblacions bàrbares.

A l'espera de troballes o noves fonts que ens permetin argumentar més el tema, aquest és el resultat al qual he arribat. I com a punt final, per part personal, dir que aquesta admiració se la tenien ben guanyada.

6. BIBLIOGRAFIA

Autors moderns

ALZINA, J. (1994). *Historia de Mallorca*. Editorial Moll, 2ª Edició. Palma de Mallorca.

BLÁZQUEZ, J. M. ; ALVAR, J. i WAGNER, C. (1999). *Fenicios y cartagineses en el Mediterráneo*. Madrid.

BLÁZQUEZ, J.M. (2006). Guerreros de las Baleares con cascos y corazas, in D. Vaquerizo, J.F. Murillo (eds): *El concepto de lo provincial en el mundo antiguo: homenaje a la profesora Pilar León Alonso*, vol. 1: 89-100.

ENSENYAT, B. (1971) Historia primitiva de Mallorca a *Historia de Mallorca*, volum 5. Palma de Mallorca.

GARCÍA RIAZA, E. (1997-98). La presencia cartaginesa en Hispania (237-206 a.C.): Aspectos diplomático-militares. *Mayurqa*, núm 24. pp.17-32.

GARCÍA RIAZA, E. (1997-98). Notas sobre el topónimo de la “Civitas Bocchoritana”. *Mayurqa*, Revista del departament de ciències històriques i teoria de les arts. núm 24. pp. 163-167.

NADAL CANYELLES, Joan(2000). *Els foners balears*, Grup Serra; Palma de Mallorca.

NIETO, S. i SANTOS, M. (2008). *El vaixell grec arcaic de Cala Sant Vicenç*, Museu d'Arqueologia de Catalunya – Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya (eds.), Barcelona.

ROSSELLÓ BORDOY, G. (1979). *La cultura talayòtica en Mallorca*, Palma.

Autors clàssics

CESAR, *Guerra de las Galias*, volum I, trad. Valentín García Yebra. Editorial Gredos, Madrid.

DIODORO, *Biblioteca histórica*, vols. II, IV i VI, trad. Juan José Torres Esbarranch. Editorial Gredos, Madrid.

ESTRABÓN, *Geografía*. Obra completa, trad. Juan Lopez. Editorial Gredos, Madrid.

FLORO, *Epítome de la historia de Tito Livio*, Editorial Gredos, Madrid.

LICOFRÓN / TRIFIDORO / COLUTO . *Alejandra / La toma de Ilión / El rapto de Helena*, Editorial Gredos. Intr., trad. i notes de M. y E. Fernández-Galiano. Madrid.

LIVIO, *Historia de Roma desde su fundación*, vols. IV i V. Editorial Gredos, Madrid.

OVIDIO, *La metamorfosis*, Llibre II i IV, trad. R.M Iglesias i C. Álvarez.

. Editorial Cátedra, Madrid.

PUSANIAS, *Descripción de Grecia*, volum III. Editorial Gredos, Madrid.

POLIBIO, *Historias*, volum I, trad. y notes de M. Balasch Recort.
Editorial Gredos, Madrid.

SILIO ITÁLICO, *Púnica*, trad. Joaquin Villalba Álvarez. Edicions Akal,
Madrid.

Pàgines Web consultades:

<http://www.amarre.com/html/reportajes/honderos/index3.php>

<http://loregnedevalencia.blogspot.com.es/2009/10/els-foners-balears.html>

http://ib3tv.com/20110411_149253-els-punics-i-romans-a-les-illes-balears.html

http://www.tirdefona.org/wordpress/?page_id=260

<http://www.masmallorca.cat/cultura-cat/foners-balears.html#axzz34HnJqKk7>

7. ANNEXOS

Annex 1: Fotografia d'una fona extreta de

<http://www.masmallorca.cat/cultura-cat/foners-balears.html#axzz34HnJgKk7>

Annex 2: Dibuix d'un foner extret de

<http://www.masmallorca.cat/cultura-cat/foners-balears.html#axzz34HnJqKk7>

Annex 3: *Vais François*, creter de l'any 570 aC, Museu Arqueològic Nacional de Florència

Annex 4: Mars Balearicus, escultura s. IV-III aC, Museu de Mallorca, Palma

Annex 5: Strab., Geog., III, 5, 1 .

De las islas cercanas a Ibería, las dos Pityoússai y las dos Gymnésiai, llamadas también Baliarídes, se hallan situadas frente a la costa comprendida entre Tarrákon y el Soukron, en la que se levanta Sagoúnton; las Pityoússai están más alejadas hacia alta mar, mientras las Gymnésiai yacen más hacia el Occidente; una de éstas llámase Ébousos y tiene una ciudad del mismo nombre; boja cuatrocientos stadios, y su anchura y longitud son parejas. Ophioússa, que se halla cerca de ella, está desierta y es mucho menor. De las Gymnésiai, la mayor tiene dos ciudades, Pálma y Polentía, de las cuales Polentía se alza en la parte oriental, mientras la otra se levante en la occidental; la isla tiene una longitud algo menor de seiscientos stadios y una anchura de doscientos, aunque Artemídoros duplica estas dimensiones, tanto en la anchura como en la longitud; la isla menor está separada unos [doscientos] setenta stadios de Polentía, y aunque es de una extensión mucho más reducida que la mayor, no cede a ella en lo tocante a riqueza; ambas son fértiles y poseen buenos puertos [?], bajo cuyas entradas hay escollos que deben prever los que vienen de la mar. Sus habitantes, gracias a las riquezas de los campos, son pacíficos, así como los que viven en Ébousos; mas la presencia entre ellos de algunos malhechores que habían hecho causa común como los piratas, comprometió a todos y fue motivo de la expedición de Métellos, en la que éste adquirió el sobrenombre de Baliarikós y fundó las dos ciudades ya mencionadas. No obstante sus sentimientos pacíficos, la defensa de su codiciada riqueza ha hecho de ellos los honderos más famosos, y dicen que esta destreza data, sobre todo, desde que los phoínikes ocuparon las islas. Dicen también que fueron los primeros hombres que vistieron el "chitón platýsemos. En el combate se presentan sin ceñir, teniendo el escudo de piel de cabra en una mano y en la otra una jabalina endurecida al fuego; raras veces una lanza provista de una pequeña punta de hierro. Alrededor de la cabeza llevan tres hondas(*: el texto lleva interpolada esta aclaración, ajena, sin duda, a Estrábon: "Hechas de "melánkranis", una especie de esparto del cual se hacen las cuerdas. Y por ello dice Philetás en Hermeneía mugriento y con "chitón" miserable; envuelve sus delgadas caderas con una mandil de junco negro, como si la cintura fuera ceñida con junco.") de junco negro, de cerdas o de nervios: una larga, para los tiros largos; otra corta, para los cortos, y otra mediana, para los intermedios. Desde niños se adiestran en el manejo de la honda, no recibiendo el pan si no lo han acertado antes con ella; por esto, Métellos, cuando navegando hacia las islas se acercó a ellas, mandó tender pieles sobre la cubierta de los navíos para defenderse de los tiros de honda. Introdujo tres mil colonos sacados de entre los romanos de Iberia.

Annex 6: Ces., *De Bellum Gallicum*, II, 7.

César, luego a la medianoche, destaca en ayuda de los sitiados una partida de flecheros números y cretenses y de honderos baleares a la dirección de los mismos mensajeros de Iccio. Con su llegada, cuanto mayor ánimo cobraron los remenses con la esperanza cierta de la defensa, tanto menos quedó a los enemigos de conquistar aquella plaza. Así que, alzado el sitio a poco tiempo, asolando los campos y pegando fuego a todas cuantas aldeas y caseríos encontraban por las inmediaciones del camino, marcharon con todo su ejército en busca del de César, y se acamparon a dos millas escasas de él. La extensión de su campo, por lo que indicaban el humo y los fuegos, ocupaba más de ocho millas.

Annex 7: Lic., *Alex.*, 633.

Después de navegar como cangrejos en las rocas de Gimnesis rodeados de mar, arrastraron su existencia cubiertos de pieles peludas, sin vestidos, descalzos, armados de tres hondas de doble cordada. Y las madres señalaron a sus hijos más pequeños, en ayuno, el arte de tirar; ya que ninguno de ellos probará el pan con la boca si antes, con piedra precisa, no acierta un pedazo puesto sobre un palo como blanco.

Annex 8: Liv., XXI, 55, 2

...quedaron cubiertos por una nube de dardos lanzados por los baleares...

Annex 9: Diod., V, 16

Habiendo dicho lo suficiente de Cerdeña, pasaremos a hablar de las islas situadas inmediatamente. Después de la isla mencionada esta la llamada Pitiusa, que lleva esta denominación a causa de la multitud de pinos que en ella crecen. Está en medio del mar, y dista de las Columnas de Hércules tres días y otras tantas noches de navegación. De Libia un día y una noche, y un día de viaje la separa de Iberia. Su extensión es igual a Corceira y es de mediana fertilidad; tiene poca tierra de viñedos y olivos, injertados en los acebuches. Y las lanas que en ella se producen son reputadas y bellísimas por su suavidad. La entrecortan campos risueños y colinas, y tiene una ciudad que se llama Ebusus y es colonia de los cartagineses. Tiene también puertos dignos de mención y grandes murallas, y un número considerable de casas admirablemente construidas. La habitan bárbaros de todas clases, principalmente fenicios. La colonización de esta isla tuvo lugar ciento sesenta años después de la fundación de Cartago.